

- особисті зустрічі, контакти, переговори;
- використання методів «паблік рілейшнз» для формування громадської думки;
- організація кампанії «тиску з місць» (багаточисельні листи і програми від виборців, які поступають на адресу депутатів);
- підготовка і широке розповсюдження результатів наукових (передусім соціологічних) досліджень;
- організація цілеспрямованих дій «своїх людей» всередині органів влади;
- фінансування виборчих кампаній;
- прямий підкуп посадових осіб.

Як можна побачити із списку, лобізм ділиться на легальний і нелегальний. Легальний лобізм не порушує існуючі в суспільстві закони, нелегальний – означає пряму винагороду посадових осіб за прийняття і ухвалення необхідних і найбільш сприятливих рішень. Ставлення до лобізму в різних країнах спостерігається різне. Так, наприклад, у Франції лобістська діяльність вважається незаконною, в Індії – прирівнюється до корупції, в США, Канаді – регулюється законами про лобізм, в ФРН – декількома законодавчими актами.

У демократичному суспільстві групи інтересів відіграють активну політичну роль, справляючи значний вплив на тих, хто приймає політичні рішення, на громадську думку.

Література:

1. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів // Політичний менеджмент. – 2006. - № 5. – С. 44 - 53.
2. Лекції з політології: Навчально-методичний посібник / ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 332 с.
3. Основи демократії: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. – К.: вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.
4. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні. Навчальний посібник. – К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 182 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / В.Б. Авер'янов, І.В. Алексеєнко, С.С. Андреев та ін. ; [В.П. Горбатенко (упоряд.)] ; Ю.С.Шемшученко та ін. (відп. ред) ; НАН України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. - 2-е вид., доп. і перероб. – К : Генеза, 2004. – 735 с.

Ісхакова Наталія Гаріївна,

*доцент кафедри соціології та соціальних технологій
Національного авіаційного університету*

УДК 321.7: 316.614 (045)

ПОЛІТИЧНА АДАПТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ

У даній статті розкриваються особливості політичної адаптації населення країн, які перебувають в процесі демократичної трансформації. Виокремлюються загальні тенденції зміни взаємодії людини та політичної системи. На цій основі встановлюються загальні характеристики політичної адаптації людей. Досліджується специфіка політичної адаптації в поставторитарних та посткомуністичних суспільствах.

Ключові слова: *Політична адаптація, політична соціалізація, демократизація, трансформація політичної системи.*

В данной статье рассматриваются особенности политической адаптации населения стран, которые находятся в состоянии демократической трансформации. Выделяются общие тенденции изменения взаимодействия человека и политической системы. На этой основе устанавливаются общие характеристики политической адаптации людей. Исследуется специфика политической адаптации в поставторитарных и посткоммунистических обществах.

Ключевые слова: Политическая адаптация, политическая социализация, демократизация, трансформация политической системы.

This article is devoted to the peculiarities of the process of political adaptation of population of countries which are in a state of democratic transformation. The general tendencies of change of co-operation of man and political system are selected. The specific of political adaptation is probed in post-authoritarian and postkommunisticheskikh societies.

Keywords: Political adaptation, political socialization, democratization, political system.

В умовах суперечливого становлення демократичної політичної системи українського суспільства, а також деформації соціальних зв'язків та втрати значення попередньо набутих політичних практик особливого значення набуває дослідження процесу політичної адаптації особистості, її активної участі у формуванні нових форм організації суспільства. Розгляд даної проблеми має відбуватися із залученням теоретичних та емпіричних досліджень тих країн, становлення нового суспільного порядку яких вже відбулося. Вкрай важливим є комплексне дослідження визначальних чинників політичної адаптації особистості. Слід уточнити, що політична адаптація буде розглядатися нами як складова більш масштабного процесу політичної соціалізації. Останній представлений як процес інтеграції індивідів до всієї системи соціально-політичних відносин, включення їх в інституціональну структуру суспільства шляхом політичної діяльності особистості, в ході якої відбувається пізнання та подальший розвиток даних відносин.

В другій половині ХХ століття провідною тенденцією світового політичного розвитку стало розгортання процесу демократизації. Дослідження переходу від тоталітаризму та авторитаризму до демократичного режиму в основному були зосереджені на аналізі подій у країнах Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія) та Латинської Америки (Перу, Еквадор, Болівія, Уругвай, Аргентина, Бразилія). Дослідники розробили низку підходів щодо результатів розвитку демократичних процесів, які згодом були перенесені на дослідження країн у Центральноамериканському регіоні (Гандурас, Сальвадор, Нікарагуа) та країни Африки, Центральної та Південно-Східної Азії. У кінці 80-х років ХХ століття цей глобальний процес перемістився у Східну Європу, а потім охопив Радянський Союз.

На досвіді цих країн, у науковій літературі накопичився значний матеріал, що дає можливість зробити певні узагальнюючі висновки щодо демократичної трансформації політичних режимів. З'являється цілий напрям під назвою *транзитологія*, біля витоків якого стояв американський політолог Д.Растоу [4]. Він вперше побудував динамічну модель процесу переходу до демократії базуючись на аналізі процесів демократизації у Швеції (1890-1920 рр.) і Туреччині (з 1945 р.). Вчений виділив основні стадії демократизації, особливо наголосивши на ролі *суб'єктивних чинників* такого переходу. Ця модель передбачає наявність основної передумови переходу до демократії – це усвідомлення громадянами загальної ідентичності, приналежності до політичної спільноти. Сам перехід має три стадії: підготовчу, яка характеризується серйозним конфліктом основних соціальних сил; фаза прийняття правил демократичного правопорядку; фаза звикання – закріплення демократичних політичних інститутів та процедур, утвердження нової форми взаємодії громадянського суспільства та держави. Ці фази розглядаються сучасними політологами як такі, що характерні для всіх перехідних суспільств.

У ґрунтовному дослідженні “Переходи від авторитарного правління: попередні висновки про невизначені демократії” (1986р.) автори Г.О’Доннел, Ф.Шміттер здійснили

порівняльний аналіз перехідних процесів, що відбувалися у країнах Південної Європи та Латинської Америки. Автори виділили три стадії переходу до демократії: лібералізація, демократизація (встановлення демократичних інститутів та процедур), *ресоціалізація* (засвоєння громадянами нових політичних норм і цінностей, поступове входження в нову систему відносин в ході демократичного політичного процесу, а також в результаті спеціально організованої системи навчання) [6,с.71].

Американський дослідник А.Пшеворський у роботі “Демократія і ринок. Політичні та економічні реформи у Східній Європі та Латинській Америці” (1990 р.) дає детальний опис тих детермінант суспільно-політичного розвитку, які безпосередньо впливають на процес зміни інституціональної системи суспільства, його соціальної сфери та відносин. Вчений намагався дати відповіді на питання «чи буде нова демократія стабільною і за яких умов, які соціальні інститути повинні лежати в її основі, якими є фактори ефективної нової політичної системи, які економічні механізми лежать в її основі» [3,с.11].

Даючи широкий аналіз даним процесам вчені майже не зосереджувалися на проблемі політичної адаптації людей, а якщо ця проблема і входила в поле досліджень, то не виокремлювалася в якості специфічної складової, що вимагає детального опису.

На основі аналізу вищезазначених підходів та концепцій демократизації авторка даної статті пропонує визначити *особливості політичної адаптації в умовах становлення демократії*. Вихідна теза є такою: закономірності процесів демократизації є визначальними умовами політичної адаптації людини.

Подальше дослідження вимагає термінологічної ясності та уточнення понять.

Історичні зміни, що відбулися у країнах Центральної Європи з кінця 1980-х років ХХ століття, а згодом у республіках колишнього СРСР отримали в науковій літературі назву *трансформація*. Сам термін “трансформація” означає змінювати, перетворювати. Суспільні науки стали використовувати цей термін з кінця 50-х років ХХ століття для характеристики радикальних структурних змін. Він відображає перехід до якісно нового стану суспільної організації. Трансформаційні процеси ґрунтуються на діалектичному подоланні існуючих елементів старого суспільного порядку, формуванні нових цілей розвитку.

Демократизація постає як процес зміни політичної сфери суспільства, перетворення політичного режиму в усіх його структурних елементах в окремій країні. Цей процес триває від початку падіння попереднього недемократичного режиму до кінцевої стадії стабілізації нового демократичного режиму.

Для позначення способу зміни політичного режиму у науковій літературі вживається поняття “*перехідний період*”, що означає процес інституціональної трансформації. Перехідний період – це проміжна фаза процесу демократизації, яка починається з розпаду попереднього політичного режиму, а завершується встановленням певної форми демократії.

Перехідний період складається з постійно змінюваних політичних ситуацій. Однією з них є процес *лібералізації*, що унеможливорює повернення до попереднього недемократичного режиму. Лібералізація це реальне забезпечення набору прав, які захищають окремих індивідів та соціальні групи від репресивних дій влади, а надійне гарантування прав і свобод означає відхід від усталеної практики недемократичних режимів. Завершується перехідний період, у кращому випадку, утвердженням демократії. Це означає визнання демократичних правил і процедур політичними інститутами та розповсюдження їх на всі сфери суспільного життя. Важливо, що під час перехідного періоду відбуваються зміни як у політичній системі суспільства з характерними для неї політичними інститутами та відносинами, так і в інших сферах суспільства.

Вирішальну роль в процесі демократизації відіграє *політична модернізація*, яка супроводжується не лише формуванням політичних інститутів, а й соціальною мобілізацією та поширенням політичної участі, а також розповсюдженням демократичних цінностей і норм у країнах, що розвиваються [2,с.364].

Виходячи із загальноновизнаних рис демократизації можна виокремити загальні тенденції зміни взаємодії людини та політичної системи.

1. Делегітимізація руйнує усталену систему взаємозв'язку людини та політичної системи внаслідок кризи державних інститутів та децентралізації влади.

2. Лібералізація режиму розширює можливості політичної діяльності індивідів і соціальних груп у процесі реалізації своїх прав та інтересів.

3. Активізація недержавних інститутів сприяє організованій участі громадян у політичному процесі та впровадженню громадянських норм та правил поведінки.

4. Формування партійної системи забезпечує структурування суспільних інтересів.

Процес політичної адаптації людей до змін політичної системи має низку загальних характеристик.

1. Соціальна дезорієнтація. Це явище викликано деформацією соціальної та економічної системи суспільства та є наслідком руйнації соціальних зв'язків, статусів та ролей, системи норм та взірців поведінки.

2. Нова соціальна ідентифікація. Адаптація індивідів до нових соціально-політичних умов відбувається шляхом встановлення нових соціальних ідентичностей та входження в інституціональну структуру суспільства.

3. Колективна політична участь. Мобілізація індивідів в рамках недержавних інститутів шляхом групової участі в політичному процесі.

4. Встановлення лояльності до ціннісно-нормативних засад демократичного суспільства.

Однак слід зауважити, що закономірності трансформації авторитарних режимів відрізняються від демократизації країн з тоталітарним минулим, насамперед, пострадянських країн, які мають свої особливості та тенденції розвитку. Відтак, політична адаптація людей буде набувати специфічних рис в ряді країн.

Базуючись на ряді концепцій трансформаційних процесів *авторитарних суспільств* (Д.Растоу, Ф.Шміттер, А.Пшеворський) можна стверджувати, що процес делегітимізації авторитарного режиму внаслідок кризи його державних органів та розколу авторитарного блоку в середовищі еліт порушує усталену систему відносин підпорядкування громадян з владними інститутами. Послаблене державне регулювання неполітичної сфери суспільства давало можливість артикуляції інтересів соціальних груп, самоідентифікації індивідів, хоча із значними політичними, ідеологічними, культурними обмеженнями. Строга регламентація політичної активності мас, обмеження політичних дискусій та можливостей впливати на органи влади з боку громадян не виключали існування "обмеженого плюралізму" у різних сферах суспільного життя. Тому зниження державного контролю соціально-політичних відносин розширює можливості для активізації політичної діяльності громадян. Це створює передумови для зміни взаємовідносин людини та політичної системи, а відтак зміни всього типу політичної соціалізації характерного для авторитарного суспільства. Прикладами може стати Іспанія (1970-х років), де на стадії лібералізації було послаблено переслідування робітничих рухів, а також Бразилія (1980-х років), де одразу активізувалися молодіжні організації.

Допущення діяльності неконтрольованих державою організацій, примирливе ставлення до страйків, мітингів та інших акцій масового протесту, запровадження альтернативних виборів веде до розширення групових форм впливу на владу, запровадження нової системи ролей та їх варіативність (голосування, участь в діяльності асоціацій, масових рухах тощо). Підвищення рівня колективної залученості до політичного процесу має ряд наслідків у соціально-політичній сфері:

- стабілізація системи потреб та соціальних очікувань;
- засвоєння нової системи ролей та норм поведінки;
- забезпечення каналів недержавного регулювання політичної активності;
- усвідомлення цілей в політичній сфері через розвиток групової самосвідомості.

Так, наприклад, у поставторитарній Іспанії і Португалії незважаючи на відсутність недержавних організацій на початок демократизації, вже у 1990-х роках роль профспілок, партій, рухів була достатньо відчутною.

Рівень конфліктності нової партійної системи, що спирається на широку підтримку соціальних груп може прискорювати або перешкоджати формуванню нових ідентичностей (класових, професійних), виокремленню суспільних інтересів, відтак успішному формуванню нової мотиваційної та когнітивної структур свідомості особи:

- усвідомлення потреб та інтересів,
- формування нової системи політичних цінностей, соціально-політичних установок.

Таким чином, політична адаптація особистості до нових умов політичного життя в поставторитарних країнах має наступні характеристики.

1. Активізація широких верств населення в різних формах політичної участі;

2. Кооперування громадян в добровільні об'єднання, членство у різного роду колективах;

3. Встановлення формальних правил унормування політичної діяльності соціальних груп та індивідів.

Політична адаптація в умовах трансформації *тоталітарного режиму* набуває своєрідних рис. Виходячи з актуальності проблеми, авторка статті зосереджується на аналізі концепцій трансформаційних процесів Східної Європи, а також ряду пострадянських суспільств.

Криза державної та політичної системи в цілому, як і в попередньому випадку, має наслідком втрату легітимності політичного режиму, що базувалася на ідеологічній основі та виправдовувала ієрархічно побудований взаємозв'язок людини з державою. З кінця 50-х років ХХ століття в країнах Східної Європи та з 70-х років в СРСР штучно внесенні в масову політичну свідомість (за допомогою цілеспрямованої пропаганди та системи політичної просвіти) комуністичні цінності втратили своє цементуюче значення для легітимації влади. Цілі політичного розвитку комуністичного суспільства не ставали внутрішніми переконаннями особи. Соціальні інтереси не були представлені в політичній системі, що призводило до прихованого негативного ставлення до держави, політичної системи в цілому з боку соціальних груп та індивідів.

Процес лібералізації режиму у посткомуністичних країнах, на відміну від поставторитарних суспільств, пов'язаний з нестабільністю економічних, соціальних та правових систем суспільства. У політичній сфері пожвавлення громадських та політичних організації не отримує широкої підтримки з боку населення в силу деформації суспільних груп, їх інтересів та відносин.

Відтак впровадження нових політичних цінностей, моделей політичної поведінки, стійких форм участі у політичному процесі має повільний, хоча і неоднаковий характер у конкретних країнах. У пострадянській Білорусії та Росії через майже десять років (на 1999-2000 роки) зберігалася стійка тенденція прихильності до попереднього суспільно-політичного ладу та менша зорієнтованість на західний шлях розвитку громадян цих країн на відміну від посткомуністичної Польщі та Угорщини.

На цій основі можна прослідкувати вплив процесів демократизації у посткомуністичних та пострадянських країнах на характер політичної соціалізації в цілому та адаптації зокрема, населення цих країн. Слід виділити таку кореляцію для порівняння: рівень громадської активності - рівень легітимації нового політичного режиму. Так, наприклад, на початок 1990-х років в Угорщини, Польщі та Росії рівень громадської активності був однаково низький, а в 1999-2000 роках рівень підтримки демократичного режиму (демократичних інститутів як оптимальної форми державного правління) в Польщі та Угорщині був відчутно вищий за Росію, де спостерігається тенденція до зниження. Відповідно, можна стверджувати, що на відміну від поставторитарних суспільств, інтенсивність адаптації населення до демократичних політичних інститутів та процедур меншою мірою залежить від активізації інститутів громадянського суспільства, більшою від інших факторів:

- рівень заідеологізованості масової свідомості;
- збереження механізму енкультурації;

- рівень соціальної дезінтеграції суспільства.

Таким чином, є істотні відмінності у політичній адаптації населення поставторитарних та посткомуністичних суспільств. Вони полягають у наступному.

1. Зорієнтованість населення поставторитарних країн на цінності попереднього суспільно-політичного та економічного ладу менша, ніж у населення посткомуністичних суспільств, де на початковій стадії демократизації були наявні такі загальні риси масової політичної свідомості як: патерналістські очікування в соціально-економічній сфері, незацікавленість у політичній участі, недостатній рівень політичної освіченості, недовіра до інститутів влади.

2. Для поставторитарних суспільств лібералізація режиму призводить до активізації населення, в посткомуністичних – пасивного неприйняття змін. Діяльність недержавних політичних інститутів у поставторитарних країнах більшою мірою сприяє залученню населення в якості групових суб'єктів до політичних відносин ніж у посткомуністичних суспільствах, де політична активність громадян не носить постійного інституціоналізованого характеру в силу відсутності практики вираження інтересів соціальних груп організаційними структурами.

3. Лояльність населення до демократичного політичного режиму в поставторитарних суспільствах залежить від успішності функціонування політичних інститутів та представлення групових інтересів, на відміну від посткомуністичних суспільств, де лояльність до нових політичних інститутів та процедур напряму залежить від успішності економічних перетворень.

Отже, успішність процесів демократизації безпосередньо залежить від адаптованості громадян до нової політичної системи, встановлення нового стійкого взаємозв'язку людини та політичної влади на основі раціонального ставлення до політичних інститутів та структур демократичного політичного режиму. Тому подальші дослідження політичної адаптації населення поставторитарних та посткомуністичних суспільств мають бути спрямовані в руслі аналізу наступних факторів:

- тривалість ціннісної адаптації масової політичної свідомості,
- інтенсивність політичної мобілізації мас,
- рівень лояльності населення до демократичного режиму.

Література:

1. Данилов А.Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. – Минск.: Універсітэцкае, 1997. – 431 с.
2. Політилогічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
3. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М.: “Российская политическая энциклопедия”, 1999. – 320 с.
4. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. - №5. – С.5 – 15.
5. Рудік О.М. Процес демократизації ”третьої хвилі” та особливості його розвитку у посткомуністичних країнах: Автореф. дис...канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 16с.
6. Харитоновна О.Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) // Полис. – 1996. - №5. - С.70 – 78.

*Пиляева Лариса Володимирівна,
аспірантка кафедри соціальної філософії
та філософії освіти НПУ імені М.П.Драгоманова*